

TÜRKİYE'DE KENTSEL HAKLAR: SOSYAL DEVLET BAĞLAMINDA KONUT HAKKI ÜZERİNE BİR İNCELEME

URBAN RIGHTS IN TURKEY: AN INVESTIGATION ON THE RIGHT TO HOUSING WITHIN THE CONTEXT OF SOCIAL STATE

Gökhan KALAĞAN¹

1. Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gkalagan@mehmetakif.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8296-6316>

Öz

Kırdan kente göç eden insanlar, kentte yaşamaya başladıkları andan itibaren kente ait değer ve kurallara hayatlarında yer verirler, bu kentli olmanın gereğidir. Kentler, sakinlerine, sosyal, ekonomik, kültürel, fiziki bakımdan bir çok imkanlar sunar. Kent sakinleri gündelik yaşamları içerisinde bu imkanlardan faydalanırken, birbirlerine ve çevreye karşı sosyal kurallar ve davranış kalıplarını benimseyip uygulamak zorundadır. Kentsel yaşamın, tüm bu gereklilikleri, kentsel hak kavramının, temelini oluşturur. Ayrıca, tüm bireylerin sağlıklı bir çevrede yaşama ve barınma hakları vardır. Bu haklar konut hakkı olarak ifade edilir. Sosyal devlet anlayışında ekonomik bakımdan güçsüz ve zayıf olanların, insan onuruna yakışır bir biçimde yaşamlarını sürdürebilmeleri için devlet tarafından desteklenmeleri ve korunmaları söz konusudur. En temel insan haklarından olan yaşam hakkının, korunması ve sağlanması için konut hakkının devlet tarafından güvence altına alınması gereklidir. Türkiye’de, doğrudan kenti ve kentlileri korumaya yönelik yasal düzenlemeler bulunmamakta, var olan hukuki metinlerin içerisinde kısmen ve dolaylı koruma sağlayan hükümler bulunmaktadır. Kentsel bir hak olarak görülen, “konut hakkı”, ise Türk anayasal metinlerinde, yaşam hakkının bir parçası olarak görülerek, korunmakta ve desteklenmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar, özellikle alt ve orta gelir grubuna mensup, ekonomik bakımdan imkansızlıkları bulunan vatandaşlar, sosyal devlet anlayışının gereği olarak, barınma ve sağlıklı bir çevrede yaşamlarını sürdürebilmeleri için uygulanan politikalar ile imkanlar ölçüsünde her dönem desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kentsel Haklar, Konut Hakkı, Sosyal Devlet, Türkiye’de Kentsel Haklar, Türkiye’de Konut Hakkı.*

Abstract

People who migrate from the countryside to the city, from the moment they start living in the city, adopt the values and rules of the city in their lives, this is the necessity of being urban residents. Cities offer their residents many social, economic, cultural and physical opportunities. While city residents benefit from these opportunities in their daily lives, they have to adopt and apply social rules and behavior patterns towards each other and the environment. All these requirements of urban life form the basis of the concept of urban rights. In addition, all individuals have the right to live and shelter in a healthy environment. These rights are expressed as housing rights. In the concept of the social state, those who are economically weak and poor should be supported and protected by the state in order for them to survive in a way which is worthy of human dignity. In order to protect and ensure the right to life, which is one of the most fundamental human rights, the right to housing must be guaranteed by the state. In Turkey, there are no direct regulations to protect the citizens of the town and there are provisions that provide partial and indirect protection in the existing legal texts. “The right to housing”, which is seen as an urban right, is protected and supported in Turkish constitutional texts as a part of the right to life. Since the foundation of the Republic, especially the citizens of low and middle-income groups who have economic impossibilities, have been supported in every period to the extent possible with the policies implemented to enable them to live in a shelter and a healthy environment, as required by the concept of the social state.

Keywords: *Urban Rights, Right to Housing, Social State, Urban Rights in Turkey, Housing Rights in Turkey.*

Makale Türü Article Type
Araştırma Makalesi Research Article

Başvuru Tarihi Application Date
03.09.2020 09.03.2020

Yayına Kabul Tarihi Admission Date
16.03.2021 03.16.2021

DOI
<https://doi.org/10.30798/makuiibf.790191>

EXTENDED SUMMARY

Research Problem

Urban rights are among the first and second generation human rights, which denote “the economic, social and cultural rights demanded from the state for the protection of the individual and the protection of the individual against the state”. Every country that respects human rights is obliged to include urban rights in its laws due to its obligations arising from both national and international conventions with other countries. Housing right is one of the rights included in "economic, social and cultural rights" within the urban rights. The right to housing is guaranteed by international or regional conventions, declarations and conditions in the field of human rights. In Turkey, the "urban rights" not taken directly guaranteed by the legislation, while taking place in legal texts, the “right to housing”, on the other hand, has been tried to be protected and encouraged by legal regulations and constitutional guarantees. Social rights can be defined as providing the opportunity by the state for the weak segments of the society with low economic opportunities in order for them to lead a life worthy of human dignity and taking measures in this regard. In the study, the right to life considered among the most basic human rights is given place interpreted within the context of the urban rights, in particular for Turkey and periodic policies aiming at protecting and promoting the right to housing of low-income citizens with social state practices are analyzed.

Research Questions

There is not any binding international legal text on urban rights. However, in many legal regulations that are accepted as "moral values", the rights of the citizens are included directly or indirectly. The right to housing, on the other hand, is accepted as a part of the right to life, and is guaranteed by international or regional agreements, declarations and conditions in the field of human rights. The social state should support low and middle-income citizens. How these supports should be with social welfare state practices has been studied in particular for Turkey.

Literature Review

Urbanization refers to moving away from the rural and getting closer to the urban features (Şahin, 2017). We can define the city as the place where agriculture and non-livestock activities form the livelihood of the people living within its borders, differing from the rural areas in terms of administrative structure, social relations, population density and cultural areas (Başaran, 2008). In a broad sense, the concept of the city can be defined as "the settlement where non-agricultural production is encouraged by controlling production, based on technology, where organization, specialization and division of labor take place, which has risen to the level of social heterogeneity and integration with the size and density of the population, and where a dynamic mechanism works permanently" Keleş, 1994). The concept of urbanization is generally defined as a spatially weighted process. On the other hand, in the socio-cultural sense, those who migrate to the city or live in the city, it is possible for them to adopt the value / norm system of the city as a way of life by assimilating the way of thinking as well as the

way of behavior of the urban people. (Koçak, 2011). Urban rights are applied indiscriminately for everyone living in the city, and the concretization of fundamental rights and freedoms in urban spaces as the realization area of “socio-economic organization, solidarity, social, cultural and political rights; it is individuals' ability to use their human rights sufficiently and freely in urban spaces.” (Geray, 2000). In this context, the right to the city should be thought and interpreted in the "economic, political, physical, sociocultural" sense / dimension. International legal texts in which the rights of the citizens are included give place to regulations for the first and second-generation rights (Karasu, 2008). The right to housing is also guaranteed by international or regional agreements, declarations and conditions in the field of human rights. Countries that are parties to these documents have obligations to fulfill the right to housing (Özbey ve Özel, 2015). The right to housing, regulated in the 57th article of the “social and economic rights and duties” section of the Constitution, is among the “social rights” in human rights texts (Tanör, 1978; Özbudun, 2009). The perspectives of the 1961 and 1982 Constitutions on the right to housing differ. Due to the nature of the constitutional period of both constitutions, they reflected the social state understanding in their regulations differently. Social rights are “for those who are economically weak and powerless to ensure and strengthen their own lives and because of the fact that they have the right to legal protection,” (Talas, 1981-1982). In 1984, Housing Development Administration (TOKI) was established. Establishment purpose of TOKI is defined as "to provide social housing for the lower and middle-income groups and to provide the necessary service units by completing their infrastructures". "Social Residences", which are defined as TOKI residences, produced houses only for middle-income groups living in the city from 1984 until 2009.

Methodology

While creating the theoretical dimension of the study, national and international academic studies and documents related to the subject were examined and the literature was searched. In the context of the social state of the right to housing, Turkey has been given a special place in the evaluation done periodically updated data analysis.

Results and Conclusions

Every individual living in the city has the right to participate in the decisions and processes of the city in which they live, as well as the right to equally benefit from urban facilities. Although the right to housing is considered and secured within the scope of urban rights, it should be provided with national and international guarantees with detailed regulations, taking into account the periodic differences, because today population movements are not only from rural to urban, it can also be experienced across the border from country to country. Turkey, instead of making direct legal regulations on urban rights, it has preferred the way to include it in different laws. It is necessary to enact concrete laws on urban rights because the variety of services offered in the city is increasing day by day and the expectations and demands of the city residents regarding their living spaces are getting different. Protection of the economically weak and poor segments by the state, providing the opportunity to lead a life worthy of

human dignity are the necessities of being a social state. The Republic of Turkey, on housing issues and the right to shelter, has always tried to fulfill the necessity of being a social state within its possibilities.

1. GİRİŞ

Kentleşme süreci, kentsel hakların da başlangıcını oluşturmaktadır. Kırdan, kente göç ile başlayan kentleşme olgusu, kırsal olandan kopmayı, farklılaşmayı, kentsel olana yakınlaşmayı ifade eder. Bu sürecin, ekonomik, iktisadi, sosyo-psikolojik ve siyasi farklı sebepleri vardır. Kentleşmeyle birlikte, kentli yaşamda; *“İş bölümü, uzmanlaşma, nüfus büyüklüğü, yoğunluğu ve yerleşim şartlarındaki farklılaşmaya”* vurgu yapılırken, kentlileşme olgusunda ise, kentli yaşamın gerektirdiği; *“Davranış kalıpları, değerler, bireyler arasındaki ilişkiler, zaman içerisinde yaşadıkları eğitimsel ve kültürel süreçteki değişim”* ifade edilir. Kentli olmak, bireysel ve toplu olarak kentlerde sunulan kamusal ve özel hizmetlerden faydalanma hakkını sağlar. Kentsel haklar, *“devlete karşı bireyin korunduğu ve devletten bireyin korunması için istenilen ekonomik, sosyal ve kültürel hakları”* ifade eden, birinci ve ikinci kuşak, insan hakları arasında yer alır. İnsan haklarına saygılı her ülke, kentsel haklara gerek ulusal gerekse diğer ülkeler ile taraf olduğu uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan yükümlülüklerinden dolayı, yasalarında yer vermek zorundadır. Konut hakkı, kentsel haklar içerisinde, *“ekonomik, sosyal ve kültürel haklar içerisinde”* yer alan haklardandır. Konut hakkı, insan hakları alanındaki uluslararası veya bölgesel nitelikteki sözleşmeler, bildirimler ve şartlar ile güvence altına alınmıştır. Türkiye’de, *“kentsel haklar”* doğrudan yasal düzenlemeler ile güvence altına alınmayıp, hukuki metinler içerisinde yer verilirken, *“konut hakkı”* ise yasal düzenlemeler ve anayasal güvenceler ile korunmaya, teşvik edilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar geçen sürede, konut hakkına bakış açısı ve izlenen politikalar dönemselsel olarak farklılıklar göstermiştir. 1961 Anayasası, tüm dünyada hakim olan, sosyal refah devleti anlayışının bir yansıması olarak; *“Yoksul ve dar gelirli ailelerin konut ihtiyacını karşılamak ile devleti yükümlü”* kılarken, 1982 Anayasası ise, liberal söylemlerin dönemselsel etkisiyle, *“Devlet, vatandaşların konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır”* demek ile yetinmiştir. Türkiye’de devlet, sosyal devlet olmanın gerekliliklerini, her dönem imkanları ölçüsünde yerine getirmiş, hiçbir zaman yoksul ve dar gelirli halka desteğini esirgememiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, düşük ve alt gelir grubuna mensup kişilere ve devlet memurlarına yönelik, konut edinme ve kira teşvik düzenlemeleri yapılmış, gecekondulaşmanın önlenmesi için yasa çıkarılarak, mülk edinme hakkı tanınmış, konut kooperatifleri kurulmuş, devlet ve özel sektör iş birliği modelleri, teşvik ve krediler ile desteklenerek, sosyal konutlar inşa ettirilmiştir.

2. KENTSEL HAKLAR

2.1.Kentsel Hak: Kavramsal Çerçeve

Kentleşme kavramı: *“Sanayileşme ve iktisadi gelişmeye koşut olarak kent sayısının artarak, kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplumda artan oranda örgütlemeye, uzmanlaşmaya ve insanlararası ilişkilerde kentlere özgü nüfus birikimi süreci”* olarak tanımlanmaktadır. Tanımda kent ve kır ayrımına değinilerek, her iki kavram arasındaki farklılıklara vurgu yapılmaktadır. Kentleşme, kırsal

olandan uzaklaşarak kentsel olan özelliklere yakınlaşmayı ifade eder (Şahin, 2017). Bu açıdan bakıldığında; kentin kırsal yaşam alanlarından ayrılan bazı özellikleri vardır. Kenti, sınırları içerisinde yaşayanların geçim kaynağı olarak tarım ve hayvancılık dışı faaliyetlerin oluşturduğu, idari yapı, toplumsal ilişkiler, nüfus yoğunluğu ve kültürel alanlar bakımından kırsal alanlara göre farklılık gösteren yerler olarak tanımlayabiliriz (Başaran, 2008).

Kentleşme kavramı, kentlerin demografik özelliklerine daha çok vurgu yapmaktadır. Demografik yapının yanısıra bir toplumun ekonomik ve sosyal yapısıyla da etkileşim içindedir. Ökmen (1998) kentleşme sürecini; *“Sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü davranışlara yol açan bir nüfus birikimi”* şeklinde tanımlanmaktadır. Geniş anlamda kent kavramı ise; *“Üretimin denetlenerek, tarım dışı üretimin teşvik edildiği, teknolojiye dayalı, teşkilatlanma, uzmanlaşma ve iş bölümünün yer aldığı, nüfus büyüklüğü ve yoğunluğuyla, toplumsal heterojenlik ve entegrasyon düzeyine yükselmiş, dinamik bir mekanizmanın daimi olarak işlediği yerleşme”* olarak tanımlanabilir (Keleş, 1994). Kent yaşamının gerekliliği olan; *“İş bölümü, uzmanlaşma ve örgütlenme, sadece üretim ve tüketim sürecinde değil, kentsel yaşam kalitesini zarar veren sorunların ve çelişkilerin önlenmesi ve giderilmesi aşamasında da gerçekleşmektedir”* (Akkoyunlu, 1997). Kentler, uygarlıkların/medeniyetlerin doğup geliştiği, kentli haklarını da kapsayan, insan haklarının, en iyi anlaşılıp, uygulandığı mekanlardır (Ökmen, 1998).

Kentleşmenin önemli bir boyutunu sosyolojik dönüşüm oluşturmaktadır. Kaya (2016) bu süreci; *“İnsanların sosyolojik olarak kentli olabilmeleri kültürel ve eğitimsel bir süreci gerektirmektedir. Kent halkının kente uyumu dendiğinde vurgulanmak istenen kentin fiziki ve doğal yapısıyla insan unsurunun bütünleşmesidir. Diğer bir husus ise kent halkının kent kültürü edinerek birbiriyle entegre olabilmesidir. İnsanların yaşadıkları kentle ve kent halkıyla bütünleşebilmeleri kentleri koruma ve geliştirme açısından önemli bir noktadır”* şeklinde açıklamaktadır.

Kentleşme kavramı, genel anlamda mekansal ağırlıklı bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Buna karşın; Sosyo-kültürel anlamda, kente göç eden veya kentte yaşayanların, kente ait değer/norm sistemini, kentli insanın düşünme tarzının yanı sıra davranış biçimlerini, özümseyerek bir yaşam biçimi olarak benimsemeleri mümkündür. Kente göç edip yerleşmek, *“kentli”* sayılabilmek için yeterli olmaz. Aynı zamanda, kente ait değerlerinde benimsenmesi, içselleştirilmesi gereklidir. Kırdan, kente gelen insanlar, fiziki yerleşme, meslek değişimi, iş ve çalışma koşullarının değişmesi gibi maddi kültür değişimine uğramaktadırlar. Manevi kültür değişimi ise, tarım toplumunda yaşayan insanların, sanayi toplumuna geçişinde yaşadıkları değer yargılarındaki değişimleri ifade eder (Koçak, 2011).

Kentleşmenin gerçekleşmesi için gereken aşamalar vardır. Bunlardan ilki, kırdan kente gelen kişilerin kentte kalıcı olmayı istemeleridir. Kentte kalıcı olmayı düşünmeyen kişilerin kentli olma, kente ait davranış ve kalıpları benimseyip uygulamak gibi kaygıları olmayacaktır. Gelecek yaşamlarını kentte

kurgulayan insanlar, kentsel değer ve kurallara daha sıkı bağlanacaklardır. Kentleşmenin bir başka boyutu ise, kişilerin, kentte yaşamını sürdürebilecekleri bir işe sahip olmalarıdır, ekonomik bakımdan bağımsız ve güvenceli bir işe sahip olmak, kent aidiyetini kuvvetlendirici bir unsurdur. Sosyo ekonomik anlamda kente ait değer ve davranış kalıplarının benimsenerek, bunların nesilden nesile aktarılarak bir kent kültürünün oluşması diğer bir aşamadır (Kaya vd., 2008). Kentli olmak, belli tüketim kalıplarına sahip olarak, buna uygun bir yaşam tarzı geliştirmekten öte, genel kabul görmüş bir sosyal politika anlayışına uygun olarak, kentlerde sunulan hizmetlerden faydalanabilmek anlamına gelmektedir. Kentsel hizmetlerden faydalanmak, vatandaşlık haklarından. Sosyal devlet anlayışında, vatandaşlar; *“Eğitim, sosyal güvenlik, sağlık hizmetleri, hak arama, örgütlenme özgürlüğü, insan onuruna yakışır koşullarda çalışma hakkı ve işsizliğin önlenmesi”* gibi sosyal haklardan yararlanırlar (Kalfa, 2016). Kentli hakları, kentte yaşayan tüm herkes için, ayırım gözetmeksizin uygulanarak, temel hak ve hürriyetlerin; *“Sosyo-ekonomik anlamda örgütlenme, dayanışma, toplumsal, kültürel, siyasal hakların gerçekleşme alanı olarak, kentsel mekanlarda somutlaşması, bireylerin, sahip oldukları insan haklarını kentsel mekanlarda yeterince ve özgürce kullanabilmesidir.”* (Geray, 2000).

Kentli hakları, *“bireyin hem tek başına hem de toplu olarak”* kullanabilecekleri haklardır. Bireylerin, diğer birey ve topluluklara karşı bu hakları uygulamak ve muhafaza etmek yükümlülükleri bulunmasından dolayı, *“dayanışma hakları”* içerisinde yer alırlar. Tekeli (2014); Kentli haklarının gerçekleştirilmesi ya da yaşam bulmasının üç yönden önem taşıdığını ifade etmektedir;

“Bunlardan birincisi; Kentte yaşayan bir kimsenin haklarını kullanırken, kentli hakları, gasbetmesinin ve tahrip etmesinin önlenmesi ve bu hakların savunma yoluyla yaşama geçirilmesidir.

İkincisi ise; Kentli haklarının her kentlinin davranışlarıyla oluşup, geliştiği kabul edildiğine göre, kişilerin geliştirilmesine açık olması gerekliliğidir.

Üçüncüsü ise; Hak sahibinin, bu hakların gerçekleştirilmesini toplumsal düzeni korumaktan sorumlu olan devletten istemesi yoluyla gerçekleştirilmesidir.”

Kent hakkı konusunda özellikle, Henri Lefebvre ve David Harvey’in çalışmaları dikkat çekmektedir. Lefebvre, kent hakkını, mekansal çözümlerle incelemeyi tercih etmiştir. Sanayileşme ve şehirleşme sorununun ana hatları konusunda tespitlerde bulunmuş, maddi çıkarımların yanı sıra şehirde yaşamın ideolojik felsefesine vurgu yapmıştır. Lefebvre, bu noktada kentli haklarına değinerek, kenti bir süreç olarak irdelemek gerektiğini ve bu sürecin en temel dinamiğinin de mekan üretimi olduğunu belirtmiştir. Mekan üretimi konusunda geliştirmiş olduğu teoriye göre, mekanın üretimi üç boyut ve süreç ile ifade edilebilir. Bunlar; *“Mekansal pratikler (algılanan mekan)”*, *“Mekan temsilleri (tasarlanan mekan)”* ve *“Temsil mekanları (yaşanan mekan)”* dir. Mekan üretiminde, kentte yaşayanların söz hakkı olmalı, ayrıca toplumun tamamının mekana erişim ve mekan kullanım hakkı sağlanmalıdır. Ayrıca, kentsel karar alma ve kentsel siyaset konusunda da kentte yaşayanlar söz hakkına

bulunmalıdır (Lefebvre, 2015). Farklı olma ve bilgi edinme hakkını da içeren kent hakkı, yurttaş olma hakkını değiştirebilmeli, somutlaştırarak daha uygulanabilir kılmalıdır.

Harvey, kent ile ilgili düşüncelerinde, Lefebvre'den etkilenmiş olmasına rağmen, bazı yönlerden ondan ayrılmaktadır. Lefebvre, kent hakkı konusunda, mekan üzerinden tespitler yaparken, Harvey, sermaye ve üretim ilişkileri üzerinden konuya değinmiştir. Harvey'e göre "*mekan*", insanın biçimlendirdiği ve kendisinin de biçimlendiği toplumsal bir olgudur (Harvey, 2015). Ayrıca kentleşme, sınıfsal yapıları da ortaya çıkarmaktadır. Kentlerde, yaratılan /üretilen artı ürünün toplumsal ve coğrafi olarak belli alanlarda yoğunlaşması; bu artı değer kontrolünün ise daima küçük bir kesimin elinde olması, sınıfsal bir olgudur. Bu noktada Harvey, kent hakkını bir amaç değil, sınıfsal yapı ve kapitalist sistemi ortadan kaldırmanın bir aracı olduğunu savunmaktadır. Harvey'e göre, kentte yaşayan tüm herkes, kentsel mekanın kullanımı ve üretimi konusunda hak sahibi olmalı, kentler rant sağlamak için değil, kişilerin refah ve huzuru için düzenlenmeli ve planlanmalıdır (Harvey, 2008).

2.2.Kentsel Hak Türleri: Anlamı ve Boyutları

Kentli haklarının açık ve net bir tanımını yapmak mümkün olmamasına rağmen, insan haklarının kent-kentli boyutu olarak değerlendirilebilir. Kentsel hakları; "*İnsanın insan olmasından kaynaklanan en temel haklar olarak görüp değerlendirmek*" mümkündür (Önder, 2007).

Kentsel hakların temel amacını Geray (1998) şöyle özetler; "*Temel amaç, kentsel yaşam standart ve kalitesinin artırılmasıdır. Kentsel yaşam kalitesinin ölçüsünü, toplumsal, ekonomik ve mekansal unsurlar bakımından, kentsel alt yapı, iletişim, ulaşım, konut ve benzeri olanakların sunulma düzeyi belirler. Ayrıca, kentsel haklar, kentlerin sunmuş olduğu olanak ve fırsatlardan bireylerin, eşit, dengeli ve gereksinimleri oranında yararlanması, eğitsel, sanatsal, siyasi etkinlik ve süreçlere katılma olanaklarına sahip olmasıdır.*"

Kent hakkı; "*Kırdan kente göç edenler ve yerleşik kentliler açısından kentsel bütünleşme ve kentlilik bilinci bakımından önemli bir işleve sahiptir. Göç ederek kente gelen bireylerin, kentlileşme süreçlerini tamamlayabilmeleri ve yerleşik kentlilerle aralarındaki farkları kapatabilmeleri için kent hakkından yararlanmaları gerekir. Nitelikli eğitim, sağlık ve iş güvencesi başta olmak üzere, kent hakkının tüm boyutlarıyla gerçekleştirilmesi, kentsel bütünleşme sürecini hızlandırıcı etki yapar*" (Dur, 2009).

Kent hakkı, bu bağlamda; "*Ekonomik, siyasi, fiziki, sosyokültürel*" anlamda/boyutta düşünmeli ve yorumlanmalıdır.

"*Ekonomik Anlam/Boyut*"; Kentlerin sahip olduğu kaynaklar kısıtlıdır ve bu kaynakların kent sakinlerine eşit ve adil bir şekilde paylaşılması mümkün değildir. Her kent sakininin bu imkanlara erişirken ödediği ekonomik maliyet kuşkusuz aynı düzeyde değildir. Eğitim, sağlık, konut, ulaşım ve iş imkanlarına erişim maliyetleri konusunda farklılıklar söz konusudur. Kent hakkını savunanlar, kentsel

adaletin bir gereği olarak, sınırlı olan imkanların, eşit şekilde pay edilmesini ve kişilerin ekonomik güçlerine bakılmaksızın herkesin, bu hizmetlere erişim imkanına kavuşması gerektiğine vurgu yaparlar (Harvey, 2013). Kentte yaşayan bireylerin gelirlerini eşitlemek mümkün olmadığına göre dezavantajlı durumdaki grupları destekleyici düzenlemeler yapmak, sosyal devlet anlayışının bir gerekliliğidir. 1980’li yıllardan itibaren neoliberal söylemler, uygulanan kentsel politikalara da hakim olmuştur. Neoliberal görüşe göre dezavantajlı guruplara yapılan teşvikler bırakılmalı, girişimci büyüme odaklarına yönlendirilmelidir. Neoliberalere göre, dezavantajlı gurupların desteklenmesinin, kısa vadede ekonomik avantaj yarattığı düşünülse bile, orta ve uzun vadede yarardan çok zarar getireceğini belirtmişlerdir (Harvey, 2008).

“*Siyasi Anlam/Boyut*”; Kent hakkı, sadece sahip olunan yasal haklar ile sınırlı olmayıp kentte yaşayanların yönetimde söz sahibi olmaları ile de ifade edilebilir. Kentin sahiplerinin gerçek anlamda kentte söz sahibi olabilmelerinin yolu, kent yönetimlerine katılımlarından geçmektedir. Kent sakinlerinin, sadece belirli aralıklarla yapılan yerel seçimlerde oy kullanmalarının ötesinde, kentle ilgili kararlara her zaman katılmaları, kenti sahiplenme duygularını geliştirecektir. Bu bağlamda, katılımcı demokrasi anlayışı kentlerde hayata geçirilmelidir (Kaya, vd.,2008). Lefebvre’nin, “*kent hakkı*” kavramındaki, kent ifadesi, sadece kentle ilgili çevresel unsurları değil, yaşadıkları alanlara egemen olmayı ve yönetiminde söz sahibi olmayı da ifade ederek, iyi örgütlenmiş grup ve toplulukların, daha geniş bir siyasi güce ve etkiye sahip olacakları belirtilmektedir (Lefebvre, 2015).

“*Fiziki Anlam/Boyut*”; Kentler, insanların, yeryüzünde yaşamlarını sürdürdükleri merkezlerdir. Yerleşim yerlerinin, kent statüsü kazanmasında, fiziksel alt yapılarının gelişmişlik düzeyi önemlidir. İnsanların ekonomik ve toplumsal gereksinimlerinin karşılanma düzeyleri yaşadıkları kentlerin çevre,fiziksel koşullar ve alt yapı imkanlarından ayrı düşünülemez (Kaya, vd.2008). Lefebvre, fiziki anlamda kent hakkını, felsefi anlamda kentsel mekan kavramı üzerinden ele alarak, “*gelecekte var olacak kentlere yönelik bir ütopya*” olarak ortaya koymuştu bu bakımdan “*kentsel mekân*” kavramına farklı bir bakış açısı ortaya koymuştur (Baysal, 2011).

“*Sosyokültürel Anlam/Boyut*”; Kentlileşme; Kırdan kente göç edenler ve kentte yasayanların, kente ait, değer ve norm sistemlerini, kentli insanların düşünme ve davranış tarzlarını benimsemeleridir (Kaya, 2016). Kentler, nüfus yapısı bakımından, etnik, dinsel ve sosyokültürel anlamda farklılaşmaların olduğu mekanlardır. Kaya, vd. (2008) göre; “*Kent hakkı; Kan bağı, cinsiyet ayrımcılığı, yaşa dayalı statü, etnik ve dini ayrımcılık yaklaşımlarını ortadan kaldırarak bir kent kültürü oluşturur. Farklı bireylerin bir araya gelmeleriyle oluşan, kent kültüründe, bireysel farklılıklara vurgu yapılmaz. Bireysel farklılıkların ortadan kalkması, tek tip insan oluşumunu değil, farklı bireylerden oluşan, çok renkli bir topluluğun ortak yaşam biçimine ulaşmalarını ifade eder.*”

Keleş (1994) ise, “*Ekonomik, siyasi, fiziki, sosyokültürel bakımdan*” kent hakkının unsurlarını birbirleriyle bağdaştırarak; “*Bütün bu unsurlar ile tanımlanmaya çalışılan, kent haklarının özünü,*

güvenli, temiz, kirlenmemiş, doğanın ve kaynakların gereği gibi korunduğu, çalışma fırsatları bol, barınma gereksinmelerini karşılayabilen, dolaşım özgürlüğünü sağlamış, sağlıklı, kültürel ve yaratıcı etkinliklerin geliştirilebilmesine açık, yaş ve gelir düzeyi ayrımı olmaksızın spordan ve boş zaman etkinliklerinden insanları yararlandırabilen, ırk, din, dil ve kültür ayrılıklarına bakılmaksızın türlü kültürleri bütünleştirebilmiş, kaliteli mimari ve özdeksel çevre koşullarına sahip, oturma, çalışma, dinlenme ve gezme gibi türlü işlevleri arasında uyum sağlanmış, insanların yönetime katılımını engellemeyen, özendirilen ve çoğaltan bir kentte yaşamak” şeklinde özetler.

2.3. Uluslararası Belgelerde Kentsel Haklar

Kentsel haklar konusunda bağlayıcılık niteliği taşıyan herhangi bir uluslararası hukuki metin mevcut bulunmamaktadır. Ancak “*moral değerler*” olarak kabul edilen birçok hukuki düzenlemede kentli haklarına doğrudan ya da dolaylı bir biçimde yer verilmiştir. Kentli haklarının yer aldığı uluslararası hukuki metinler, birinci ve ikinci kuşak haklara yönelik olarak düzenlenmelere yer vermektedir (Karasu, 2008). “*Birinci kuşak insan haklarında, devlete karşı bireyi korumak amacı vardır. İkinci kuşak insan hakları ile bireyin korunması için devletten ekonomik, sosyal ve kültürel haklar sağlanması beklenmektedir. Üçüncü kuşak insan haklarının özünde taşıdığı dayanışma felsefesi ile tüm bireyler arasında iş birliğini gerektirmektedir*” (Ertan, 1997). Kentli haklarının, insan hakları içerisinde nereye yerleştirilmesi gerektiği önemli bir sorundur. Bu sorun; her üç kuşak insan hakları ilkelerinin yorumlanması ile çözülebilir. “*Örneğin; Kente temiz su sağlamak yaşam hakkı ile ilişkilidir. Düzgün kaldırımların bulunması ve yayaalara öncelik verilmesi can güvenliği ile ilgilidir. Herkese konut sağlanması ise ikinci kuşak haklar arasında yer almaktadır. Kentli haklarının bu şekilde yorumlanması sorunun çözülmesi açısından önemlidir. Çünkü kentli haklarının üçüncü kuşak haklar kapsamında yeni bir alan olarak ele alınması daha çözüm getirir niteliktedir*” (Tekeli, 2001a).

Kentli hakları konusunda en açık ve detaylı tanımlama “*Avrupa Kentsel Şartı*”nda yer almaktadır. 1992 yılında Avrupa Konseyi’nin 27. oturumunda kabul edilen Avrupa Kentsel Şartı, Avrupa ülkelerinde 1980–1982 döneminde genel kabul gören “*Kentsel Rönesans*”ın ortaya çıkardığı, önemli kentsel politikalara dikkat çeker. Şart, kentsel yaşamın geliştirilmesi için dört alan seçmiştir. Bunlar;

“Fiziksel kentsel çevrenin geliştirilmesi

Mevcut konut stoklarının yenilenmesi

Yerleşmelerde sosyal ve kültürel olanakların yaratılması

Toplum kalkınması ve halk katılımının özendirilmesi” şeklinde maddelendirilir.

Yerel düzeyde iyi kent yönetimi için gerekli ilkeleri bir araya getiren bu şartın amacı:

“Yerel yönetimler için pratik bir kent yönetimi el kitabı oluşturmak

Gelecekteki olası bir kentli hakları kongresi için temel ilkeleri oluşturmak

Şartın ilkelerini yerine getiren kentler için verilecek uluslararası ödüllere bir baz oluşturmak

Fiziksel çevre ve yasalarıyla ilgili yaptırımlar için Avrupa Konseyi’nin bu konulara ilişkin katılımına bir vize oluşturmak.” şeklinde özetlenebilir (Yener, Arapkirlioglu, 1996).

Avrupa Kentsel Şartına göre, Avrupa yerleşimlerinde yaşayan kent sakinlerinin sahip olduğu haklar ise şu başlıklar altında toplanmıştır;

“ **GÜVENLİK:** *Mümkün olduğunca suç, şiddet ve yasa dışı olaylardan arındırılmış emin ve güvenli bir kent;*

KİRLETİLMEMİŞ, SAĞLIKLI BİR ÇEVRE: *Hava, gürültü, su ve toprak kirliliği olmayan, doğası ve doğal kaynakları korunan bir çevre;*

İSTİHDAM: *Yeterli istihdam olanaklarının yaratılarak, ekonomik kalkınmadan pay alabilme şansının ve kişisel ekonomik özgürlüklerin sağlanması;*

KONUT: *Mahremiyet ve dokunulmazlığının garanti edildiği, sağlıklı, satın alınabilir, yeterli konut stokunun sağlanması;*

DOLAŞIM: *Toplu taşıma, özel arabalar, yayalar ve bisikletliler gibi tüm yol kullanıcıları arasında, birbirinin hareket kabiliyetini ve dolaşım özgürlüğünü kısıtlamayan uyumlu bir düzenin sağlanması;*

SAĞLIK: *Beden ve ruh sağlığının korunmasına yardımcı çevrenin ve koşulların sağlanması;*

SPOR VE DİNLENCE: *Yaş, yetenek ve gelir durumu ne olursa olsun, her birey için, spor ve boş vakitlerini değerlendirebileceği olanakların sağlanması;*

KÜLTÜRLER ARASI KAYNAŞMA: *Geçmişten günümüze, farklı kültürel ve etnik yapıları barındıran toplulukların barış içinde yaşamalarının sağlanması;*

KALİTELİ BİR MİMARİ VE FİZİKSEL ÇEVRE: *Tarihi yapı mirasının duyarlı bir biçimde restorasyonu ve nitelikli çağdaş mimarinin uygulanmasıyla, uyumlu ve güzel fiziksel mekanların yaratılması;*

İŞLEVLERİN UYUMU: *Yaşama, çalışma, seyahat işlevleri ve sosyal aktivitelerin olabildiğince birbiriyle ilintili olmasının sağlanması;*

KATILIM: *Çoğulcu demokrasilerde; kurum ve kuruluşlar arasındaki dayanışmanın esas olduğu kent yönetimlerinde; gereksiz bürokrasiden arındırma, yardımlaşma ve bilgilendirme ilkelerinin sağlanması;*

EKONOMİK KALKINMA: *Kararlı ve aydın yapıdaki tüm yerel yönetimlerin, doğrudan veya dolaylı olarak ekonomik kalkınmaya katkı konusunda sorumluluk sahibi olması;*

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA: Yerel yönetimlerce ekonomik kalkınma ile çevrenin korunması ilkeleri arasında uzlaşmanın sağlanması;

MAL VE HİZMETLER: Erişilebilir, kapsamlı, kaliteli mal ve hizmet sunumunun yerel yönetimi, özel sektör ya da her ikisinin ortaklığıyla sağlanması;

DOĞAL ZENGİNLİKLER ve KAYNAKLAR: Yerel doğal kaynak ve değerlerin; yerel yönetimlerce, akılcı, dikkatli, verimli ve adil bir biçimde, beldede yaşayanların yararı gözetilerek, korunması ve idaresi;

KİŞİSEL BÜTÜNLÜK: Bireyin sosyal, kültürel, ahlaki ve ruhsal gelişimine, kişisel refahına yönelik kentsel koşulların oluşturulması;

BELEDİYELERARASI İŞ BİRLİĞİ: Kişilerin yaşadıkları beldenin, beldeler arası ya da uluslararası ilişkilerine doğrudan katılma konusunda özgür olmaları ve özendirilmeleri;

FİNANSAL YAPI ve MEKANİZMALAR: Bu deklarasyonda tanımlanan hakların sağlanması için, gerekli mali kaynakları bulma konusunda yerel yönetimlerin yetkili kılınması;

EŞİTLİK: Yerel yönetimlerin; tüm bu hakları bütün bireylere cinsiyet, yaş, köken, inanç, sosyal, ekonomik ve politik ayırım gözetmeden, fiziksel veya zihinsel özürlerine bakılmadan; eşit olarak sunulmasını sağlamakta yükümlü olması” (Yener ve Arapkırlıoğlu, 1996).

Avrupa Kentsel Şartı’nda belirtilen tüm bu haklara, kentte yaşayan herkes koşulsuz ve ayırım gözetmeksizin sahip olmalıdır. Devletlere düşen görev ise bu hakları hızla içselleştirerek hayata geçirmektir.

2.4. Kentsel Bir Hak: Konut Hakkı

Konut, “İçinde aile ya da ailelerin barındığı her türlü yapının genel adı, bir ya da birkaç ev halkının yaşaması için yapılmış, insan yaşamının gerekli kıldığı uyuma, yemek pişirme, soğuktan ve sıcaktan korunma, yıkanma gibi temel gereksinme konularında kolaylıkları bulunan barınak” şeklinde tanımlanmaktadır (Keleş, 1998). Konut dört duvar ve çatıdan ibaret olmayıp, içinde yaşayan bireylere uygun ve yeterli yaşam ve faaliyet alanları sağlamalıdır (Kaboğlu, 1995).

Konut hakkı, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar içerisinde tanımlanmaktadır. “Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Antlaşması (ICESCR)’nın, 11. Maddesinde”; “Herkesin yeterli yaşam koşullarının yeterli yiyecek, giysi ve konuta erişim hakkı” olduğu belirtilir. Ayrıca, “Birleşmiş Milletler Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Konseyi”, konutun; “İlk ve asli hak” olduğunu vurgulamıştır. Taraf devletler; “Bu hakkın gerçekleşebilmesi için kaynaklara erişimi ve gerekli önlemleri almakla, alternatif konut veya yerleşim ihtiyaçlarını temin etmekle yükümlüdürler. Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar arasında tanımlanan konut hakkının içeriği çok geniştir (Önver, 2016).

Konut hakkı, insan hakları alanındaki uluslararası veya bölgesel nitelikli sözleşmeler, bildirimler ve şartlarla da güvence altına alınmıştır. Bu belgelere taraf olan ülkelere, konut hakkının yerine getirilmesi konusunda yükümlülükler düşmektedir (Özbey ve Özel, 2015). Konut hakkı, insan haklarının en temel gereksinimlerinde birisi olarak kabul edilmeli, kişilerin sahip oldukları sosyal hak ve özgürlükler ile ayrılmaz bir bütünlük oluşturmalıdır. Sıhhi bakımdan yeterli yaşam koşullarına sahip bir konutta barınma hakkını sağlayamamış bir kişinin, düşünce, kanaat, bilim ve sanat hürriyetine kavuşması beklenemez (Yalçın ve Selçuk, 2017). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinde (İHEB – 10 Aralık 1948),” Konut, *herkesin yeterli bir yaşam düzeyine sahip olma hakkının bir bileşimi*” olarak öngörür (m.25.1) (Kaboğlu, 1995). Ayrıca aynı madde de; “*Herkesin kendisi ve ailesinin sağlık ve gönenci için; Beslenme giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır.*” denilmekte, bu hakların sağlanmasını devletin asli görevlerinden olarak görmektedir (Bulut, 2009).

1966 tarihinde kabul edilen, “*Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi*”nin 11/1.mad.’sinde; konut hakkı “... *herkese kendisi ve ailesi için beslenme, giyim ve konut dahil, yeterli bir yaşam düzeyi ve yaşama koşullarını sürekli olarak geliştirme hakkı vardır.*” şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca, Avrupa Sosyal Şartı’nın 31. Maddesinde; “*Devletler barınaktan yoksun kalma durumunu da tedricen ortadan kaldırmaya yönelik önlemler almalıdırlar. Devlet halkın kabul edilir düzeyde kentlerden yararlanabilmesini sağlamakla ve maddi olanağı dar olanlar için konut giderlerini ulaşılabilir bir düzeyde tutmakla yükümlüdür.*” Denilmiş, devletlere; konut hakkı ve konut çevresini koruma altına alma ve konut ihtiyacının karşılamak konusunda sorumluluklar yüklemiştir (Sur, 1995). Uluslararası düzeyde ilk kez çevre hakkının tanındığı, özgürlükler hukukuna yeni bir toplumsal değer ve özgün bir hak katan Haziran 1972 “*BM Çevre Konferansı*” sonucu yayınlanan, “*Stockholm Bildirgesi*”dir. Bu bildirgede; “*İnsanlar onurlu ve iyi bir yaşama olanak verecek kalitede bir çevrede, elverişli yaşam koşulları, eşitlik ve özgürlük temel hakkına sahiptirler...*” denilerek konut hakkına vurgu yapılmıştır. 1992 tarihli, “*Rio BM Çevre ve Kalkınma Zirvesi*”nde ise; “*Global çevrenin ve insan haklarının korunmasının uluslararası alanda bireysel olarak devletlerin iradelerine bırakılmayacağını, kabul edilmesi bağlamında, herkesin ve her zamanın sorumluluğu olduğu*” belirtilmiştir (Kaboğlu, 1995).

3.TÜRKİYE’DE KENTSEL HAKLAR: SOSYAL DEVLET BAĞLAMINDA KONUT HAKKI

3.1. Türkiye’de Konut Hakkı

Kentsel hakların korunması ve sürekliliği için devlet gücüne ve onun yaptırımlarına ihtiyaç vardır. Kent kültürü oluşturularak, kentsel yaşamın sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi ve kentsel hakların herhangi bir zorlama olmadan korunması sağlanmış olur (Tekeli 2001b). Türkiye’de, kentli haklarının gerektiği gibi uygulanarak, kent sakinlerinin bu haklardan yeterli düzeyde yararlandığı

söylenemez. Mevcut hukuki düzenlemelerin tavsiye niteliğinde olması, hukuki bağlayıcılıklarının bulunmaması, Türkiye’de kentli haklarını uygulanamaz hale getirmektedir (Karasu, 2008).

Kentsel haklar ve konut hakkıyla ilgili anayasal düzenlemeler, 1982 Anayasası’nın 17, 56 ve 57. maddelerinde yer almaktadır. Bu maddelerde, *“bireylerin sağlıklı bir çevrede yaşama ve barınma hakları”* koruma altına alınmıştır. Anayasanın 17. maddesinde *“Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir”* denilmiştir. Konut hakkı herkese tanınan temel bir hak olarak kabul edilmekle birlikte, özellikle yoksul ve dar gelirli kesimler bakımından daha büyük öneme sahiptir. Özellikle insan hakkıyla ilgili belgelerde yoksul ve dar gelirli kesimlere yönelik düzenlemelere özellikle yer verilmektedir. Türkiye de ise, 1961 Anayasası’nın, 49. maddesinde; *“Devlet yoksul ve dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirleri alır”* ifadesine yer verilmiştir. (Balkır, 2010), 1982 Anayasasında, temel hak ve özgürlükler, niteliklerine göre üç kategori halinde yer almıştır; *“Buna göre; Hak ve özgürlükler, kişinin hakları ve ödevleri, sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler ve siyasi haklar ve ödevler”* olarak düzenlenmiştir. Anayasanın, *“sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler”* bölümünün 57. maddesinde düzenlenen konut hakkı, insan hakları metinleri içerisinde, *“sosyal haklar”* arasında yer almaktadır (Tanör, 1978; Özbudun, 2009).

1961 ve 1982 Anayasaları’nın, konut hakkına bakış açıları farklılık taşır. Her iki anayasa yapılış dönemlerinin özelliği gereği, sosyal devlet anlayışını düzenlemelerine farklı yansıtmıştır. Örneğin; 1961 Anayasası, sosyal devlet olmanın bir gerekliliği olarak, *“Yoksul veya dar gelirli ailelerin konut ihtiyacını karşılamakla devleti yükümlü kılar (m. 49)”*, 1982 Anayasasında, devlet, *“Vatandaşların, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır”* demekle yetinmiştir. 1982 Anayasası, konut sorununa, ihtiyaç sahibi birey ve hak özneleri açısından yaklaşımdan kaçınırken, 1961 Anayasası ise özne kriterini birey olarak değil, yoksul konumdaki aile şeklinde tanımlayarak, hak sahibi öznelere sorumluluğunu açıkça ortaya koymaktadır. 1961 Anayasası, sosyal devlet anlayışına açıkça daha yakın düzenlemeler içermektedir (Kaboğlu, 1995).

3.2. Türkiye’de Sosyal Devlet Anlayışının Konut Hakkına Yaklaşımı

Sosyal hakların temel amacı, bireylerin ihtiyaçlarının karşılanarak, ülke içinde yaşayan insanların muhtaç ve yoksul olmalarını önlemektir. Sosyal haklar; *“Ekonomik bakımdan zayıf ve güçsüz olanların; kendi yaşamlarını sağlamak ve güçlendirmek için, hukukça korunma haklarına sahip olmalarıdır”* (Talas, 1981-1982). Sosyal haklar, toplumun düşük ekonomik imkanlara sahip, güçsüz kesimlerinin, insan onuruna yakışır bir yaşam sürdürebilmeleri imkanının devletçe sağlanması ve bu konuda önlemlerin alınması şeklinde tanımlanabilir (Kaboğlu, 2002). Sosyal haklar, hukuk devleti bakımından toplumsal eşitliği sağlayan bu amaca yönelmiş haklardır. Bu haklar, devletin destek ve katkısı olmadan bireylerin kendi başlarına yararlanamayacağı haklardandır. Sosyal hakların temel niteliği, toplumdan bireye doğru yararlandırıcı yönde olmalarıdır ayrıca özünde, temel hak ve özgürlükleri toplumsallaştırmaktadır (Balkır, 2010).

Kentsel haklar bakımından, bir yerleşim alanı; “Yaşanabilirlik, sürdürülebilirlik, hakçılık” özelliklerini taşıması gereklidir. Toplumsal kaynakların, herhangi bir ayırım gözetilmeksizin, kentin tüm sakinlerine adil dağıtılması gerekmektedir. Kentsel rant ve imkanlar sadece üst-sosyoekonomik sınıflara fayda sağlamamalı, alt ve orta gelir grubuna mensup kişilerde bu imkanlardan eşit düzeyde faydalanmalıdır (Arslan, 2014). Avrupa Kentsel Şartında’da belirtildiği gibi; “Sosyal ve mekânsal farklılıklar nüfusun büyük kesimlerini etkilemeye devam etmektedir. Kentin farklı mahalleleri arasındaki derin sosyal uçurumlar ve çevresel farklılaşmalar kırılgan kesimlerin artmasına, eşitsizlikler ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Düşük gelir gruplarıyla, özürllülerle, finansal ve sosyal zorluklarla karşı karşıya olan kesimlerle dayanışma içinde olmak gerekir. Nihai hedef, sosyal dışlanmışlıkla savaşmak, herkese kentlerin ve kasabaların sunduğu imkan ve potansiyelden eşit şekilde yararlanma fırsatı vermektir. Kentsel hak kapsamında, kent herkesin ortak malı olarak kabul edilmelidir.” Bu sebeple kentsel dönüşüm ve diğer süreçleri planlar ve uygularken, sosyal boyutu öne çıkaran, kenti ve kentliliği güçlendirecek kentsel haklara dayanılması gerekmektedir (Arslan, 2014).

Sosyal devlet düşük ve orta gelir grubunda yer alan vatandaşlarını desteklemelidir. Bu destekler sosyal refah devletinin bir gereğidir. Kısa vadede devlete ekonomik yük gibi görülen bu destek ve yardımlar, orta ve uzun vadede devlete, topluma bir kazanç olarak yansıtacaktır. Bu bağlamda, giderek artan konut ihtiyacının karşılanabilmesi için devlet destekli, toplu/sosyal konut üretiminin teşvik edilmesi gerekmektedir. Konut sorunu ile mücadele eden ülkeler, kâr amacı gütmeyen, toplu konut kuruluşları ile şehir dışında veya çevresinde yeni çağdaş yerleşim alanları oluşturmak zorundadır.

Sosyal devletin, konut sorunu ve barınma hakkını sağlamak için yapabilecekleri başlıklar halinde şöyle özetlenebilir;

“Kentsel rantın düzenleme altına alınması ve yeterli arsa üretimi,

Kentsel altyapı finansmanının geliştirilmesi,

Kaçak yapılaşmanın önlenmesi,

Gecekondu alanlarının yenilenerek, ıslah edilmesi,

Yaşanabilir bir yerleşme ve herkese yeterli konut sağlanabilmesi ve bunun tek bir merkezden izlenip koordine edilebilmesi için coğrafi bilgi ve istatistik sisteminin kurulması,

Ülke topraklarının bir dökümü yapılarak, tarımsal ve ormanlık alanlar, hazine taşınmazları, boş alanlar, kadastro harici bırakılmış olup devletin hüküm ve tasarrufu altında olan yerler, tespit edilerek haritalandırılmalarının yapılması,

Arsa spekülasyonu ve vergi kaçığının önlenerek güvenilir, sağlıklı arsa piyasasının yaratılması amacıyla taşınmaz değer haritaları oluşturulması.”(Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, 1998)

Toplumun, orta ve alt gelir gruplarına mensup bireyler sayısal olarak en kalabalık grubu oluşturmaktadır. Sınıfsal olarak, toplumun bu kesimini, yaşam alanlarındaki imkanlar bakımından ihmal

etmek, dışlamak toplumsal olarak çok ağır sonuçlar, sınıfsal çatışmalar doğurabilir. Sosyal politika uygulamalarının en temel sorunu ve çalışma alanı içerisine giren barınma (konut) ve sağlıklı bir kentsel çevrede yaşama hakkı, temel bir insan hakkı olmasının yanı sıra toplumsal adalet ve bütünleşme açısından da çok önemlidir. Ayrıca bu temel hakların temin edilmesi, diğer sosyal haklara (iş ve çalışma koşullarına, sosyokültürel imkanlara, sağlık, eğitim, güvenlik, adalet, ulaşım, temizlik hizmetleri, vs.) erişimi de önemli ölçüde kolaylaştıracaktır. Barınma hakkı, temel bir hak olarak kabul edilerek, geliştirilecek ve uygulanacak devlet politikalarında, mutlaka yer verilmesi gerekmektedir (Yılmaz, 2009).

3.3. Türkiye’de Sosyal Konut Uygulamaları ve Dönemsel Analiz

II. Dünya savaşından sonra, 1950’li yıllardan itibaren dünyada, sınırların kalktığı, toplumların birbirine yakınlaştığı bir dönem başlamıştır. Dünya devletleri, savaşın tahribatlarını onarma sürecini, refah devleti uygulamalarıyla aşmaya çalışmış, egemen, güçlü, genişleyen ve bu nitelikleri sorgulamadan benimseyen bir devlet anlayışı ortaya çıkmıştır (Sezen, 1999). Bu dönemde, “*refah devleti*” kavramı, gelişmiş ülkelerde ulusal gelirin daha iyi paylaşılmasını ve vatandaşlarına asgari bir yaşam düzeyi sağlamayı hedefleyen bir anlayış olarak kullanılmaya başlanılmıştır. Sosyal refah devleti anlayışı, paylaşılan ulusal gelirden herkese anlamlı bir pay düşebilmesi için ulusal sermaye birikimini sağlayan ve hızlı kalkınmaya önem veren ekonomik politikalar ile özdeşleşmiştir. Sosyal refah devleti uygulamaları 1945 yılından sonra çoğu, az gelişmiş ülkeyi içine alarak yaygınlaşmış, yönetsel ve siyasal gelişmelerle teşvik edilen, refah optimizasyonu hedeflenmiştir. Sosyal refah devleti, sosyal güvenlik, sağlık ve eğitim harcamalarının yanı sıra, tam istihdamın sağlanmasından, özel kişi ve kuruluşların faaliyetlerinin, bireyin yaşam koşullarını iyileştirmesine kadar farklı görevler üstlenmiştir (Gökbunar ve Kovacılar, 1998). Bu dönemde, en temel insan haklarından biri olarak kabul edilen, sağlıklı bir çevrede yaşam hakkıyla doğrudan ilgili olan konut hakkı, sosyal refah devleti tarafından teşvik edilip korunmuştur. Sosyal konut kavramı, bu dönemde ucuz, düşük maliyetli ve hızla yapılabilen konutları tanımlamak için kullanılmıştır. Bu konutlar özellikle, dar gelirli ailelere yönelik inşa edilen, devlet teşviklerinin büyük ölçüde yer aldığı konutlardır. Sosyal konut uygulamaları ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bazı ülkelerde, sosyal konutlar, devlet tarafından inşa edilerek, mülkiyetinin değil kullanım haklarının, dar ve orta gelirli insanlara, kiralanmak veya başka usuller ile tahsis edilen konutlar olarak planlanmıştır. Türkiye’de ise sadece kullanım hakkı değil sosyal konutların mülkiyet hakları da kişilere devredilmektedir. Ayrıca her devletin sosyal konut politikalarında, konutun inşa süreciyle ilgili de farklı usuller bulunmaktadır. Bazı devletler konutları, doğrudan kendi imkanları ile inşa ederken, bazı devletler ise çeşitli sübvansiyon, vergi indirimleri ve teşvikler sağlayarak özel sektör veya kooperatifler aracılığıyla inşa ettirmektedir (Akalin, 2016).

Türkiye’de izlenen sosyal konut politikalarını dört dönem halinde ele alabiliriz;

“1923 – 1945 Yılları Arasındaki Dönem”; Bu dönemde, Cumhuriyet yeni kurulmuş, ülkenin imkanları oldukça kısıtlıdır. Özel sektör, sermaye bakımından güçsüz, demir çelik, çimento, madencilik gibi konut inşasında kullanılan hammaddelerin, üretimi doğrudan devlet veya devlet teşvikiyle özel sektör tarafından yapılmaktadır. Bireylerin barınma ve konut ihtiyaçları kırsal alan ve kentlerde sınırlı olarak kendi imkanları ile sağlanmaktadır. Bu dönemde savaş ile yıkılan kentlerin yeniden inşa edilmesi süreci başlatılmıştır. Başkent olarak seçilen Ankara yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin gücünün bir sembolü olmuştur. Planlı kentleşme uygulaması ilk kez başkent Ankara’da uygulanmış ve kasabadan, dünya standardında metropol bir şehir/başkente uzanan gelişim süreci böylelikle başlamıştır. Ayrıca, düşük ve alt gelir grubuna mensup kişilere ve devlet memurlarına yönelik konut edinme ve kira teşvikleri uygulanmıştır. Bu amaçla, 1925 tarihinde çıkarılan, 586 sayılı yasa ile tüm devlet memurlarına konut kooperatifleri kurmaları için aylıklarının yarısı kadar avans verilmiştir. 1928 yılında, 1352 sayılı yasa, memur konutları yapımını tekrar teşvik kapsamına almıştır. 1929 yılında 1452 sayılı yasa ile memurlara konut tazminatları verilmiş, bu durum 1952 yılına kadar sürmüştür (Keleş, 2008). Bu dönemde, kira fiyatları kontrol altına alınmak amacıyla Milli Koruma Kanunu ile dondurulmuş ayrıca 1940 yılında yapılan düzenleme ile kiracıların haksız şekilde konutlarından çıkarılmalarının önüne geçilmiştir. Atatürk’ün talimatıyla, halkın inşaat teşebbüslerini desteklemek, gerekli kredileri sağlamak ve yetim haklarını korumak amacıyla 3 Haziran 1926 yılında “Emlak ve Eytam Bankası” kurularak, 1946 yılında Türkiye Emlak Kredi Bankasına devredilmiş, konut teşvik ve yapımı konusundaki faaliyetleri artarak devam etmiştir.

“1945–1980 Yılları Arasındaki Dönem”; Bu dönem sanayileşmeyle birlikte kırdan kente göçün yoğun olarak yaşandığı bir dönemdir. Hızla yaşanan iç göç ile birlikte düzensiz yapılaşma gelişmekte olan büyükşehirlerde görülmeye başlamıştır. “Gecekondu”, olarak nitelendirilen bu konut türlerinin önlenmesi için 1966 yılında 775 sayılı Gecekondu kanunu çıkarılmış ve bu kanunda gecekondu şöyle tanımlanmıştır; “İmar ve yapı kanunlarına aykırı olarak, başkalarına ait arsa veya araziler üzerinde ve sahibinin rızası olmaksızın yapılmış yapı.” Gecekondular, sağlıksız ve insan onuruna yakışmayacak koşullara sahip yapılaşmalar olmalarına karşın, kırdan kente göç edenler için geçici barınma imkanı sağlamıştır. Gecekondular, yasa dışı, gayri sıhhi ve güvenli barınma imkanı sağlayamayan konutlar olarak kabul edilmişlerdir. Buna karşın, gecekondulaşmanın, dönemin imkanlarına bakıldığında yararlarının olduğu, bazı görüşlerde dile getirilmiştir; Bu görüşlere göre, barınma sorunu yaşayan kitlelerin öfkeleri bastırılmış, refah devletinin sağladığı geçici rahatlama ve teşvikler yerine, emeğin yeniden üretimi sağlanmış, göç ederek gelen ve kent hayatına uyum sorunu yaşayan bireyler için hemşerilik dayanışması ve tampon mekanizmalar oluşturmuştur (Şahin, 2017).

Bu dönemde, orta ve alt gelir grubuna mensup kişilerin mülk edinmelerini sağlamak ve barınma sorunlarına çözüm bulmak amacıyla sosyal kiralama yöntemi yerine, mülk edinme politikaları uygulamaya konmuş fakat bu politika beklenen başarıya finans gücü ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle ulaşamamıştır. Dönemin kentli hakları ve sosyal konut hakkıyla ilgili en önemli düzenlemesi, 1961

Anayasasının 49. Maddesinde yer alan düzenleme ile yoksul ve dar gelirli insanların konut sorunlarının çözülmesinin doğrudan devletin görevi olarak görülmesidir. Bu düzenleme sosyal devletin, konut sorununun önlenmesini ilk kez anayasal güvenceye alması ve anayasal bir hak olarak görmesi bakımında önemlidir.

“1980’den Günümüze Kadar Olan Dönem”; 1980’li yıllar dünyanın ekonomi politikalarının yeniden şekillendiği yıllar olarak kabul edilebilir. Sosyal refah devleti anlayışı bu dönemde “Yeni Sağ” söylemler ile sorgulanmaya başlamış, bu kavram hem yeni liberalizmi hem de yeni muhafazakarlığı ifade eder hale gelmiştir. Yeni Sağ’ın geliştirdiği minimal girişimci devlet yaklaşımı ile refah devletinin içine girdiği krizden çıkmaya yönelik politikalar geliştirilmiştir. Bu politikalar, devletin piyasaya müdahalesinin kısıtlanmasını, ekonomik, sosyal ve yönetsel boyutlarıyla devletin kapsamlı bir dönüşüme tabi tutulması gerekliliğini savunur (Sallan Gül, 2004). Bu dönemde konut edinme konusunda, devlet doğrudan bir aktör olmak yerine, özel sektörü teşvik ve destekleyici olarak görev almayı tercih etmiştir. Bunun yansımalarını anayasal düzenlemelerde de görmekteyiz. 1982 Anayasası, 1961 Anayasası’nın, yoksul ve dar gelirli insanların konut sorunlarının çözülmesini doğrudan devletin görevi olarak görmesi anlayışını terk ederek, devletin teşvik ettiği ve koruduğu haklar arasında kabul etmiştir. Ayrıca bu dönemde konut kooperatifleri yaygınlaşarak özellikle Emlak ve Kredi Bankası’ndan kredi teşvikleri sağlanmıştır.

1984’lı yıllında, Toplu Konut İdaresi (TOKİ) kurulmuştur. TOKİ’nin kuruluş amacı; “*Alt ve orta gelir grubuna yönelik sosyal konutlar ile gerekli hizmet birimlerinin altyapılarını da tamamlayarak sunmak*” olarak tanımlanmıştır. TOKİ konutları olarak nitelenen, “*Sosyal Meskenler*”, 1984’de yılından, 2009 yılına kadar sadece orta gelirli, kentte yaşayan gruplara yönelik konut üretmiştir. Bu yıllarda, “*T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM)*” ile iş birliği protokolleri yapılarak, toplumun en yoksul kesimine yönelik “*sosyal konutlar*” da üretilmeye başlanmıştır.

2003 yılı, 31.07.2003 tarih ve 4966 Sayılı Kanun ile hazineye ait tüm arazilerin kullanım hakkının TOKİ’ye devredilmesi ile yeni bir dönem olmuştur. TOKİ bu dönemde faaliyetlerine hız kazandırmış, daha aktif hale gelmiştir. TOKİ misyon ve amacını; “*Piyasa koşullarında konut edinme imkanı bulunmayan alt gelir ve yoksul grubu vatandaşların konut ihtiyacı ile şehirlerimizin kentsel dönüşüm zorunluluğunu merkeze alan TOKİ, sosyal devlet, olmanın bir gereği olan konut üretimine barınma merkezi anlayışıyla değil, sosyal donatılardan çevre düzenlemelerine, estetiği gözetilen konforlu yaşam alanlarıyla öne çıkan projeler olarak bakmaktadır. Kuruluş felsefesine uygun olarak, özellikle dar gelirli vatandaşlarımızın konut beklentisini karşılamada bir dost eli anlayışıyla hizmet vermeye devam etmektedir.*” şeklinde tanımlamaktadır (Toplu Konut İdaresi, t. y.).

TOKİ’nin faaliyetleri güncel veriler ile şöyle özetlenebilir,

“Sosyal Konut Alanında; dar ve orta gelir vatandaşlara yönelik yaklaşık 1 milyon konutun üretimi tamamlanmıştır. 2002-2011 yılları arasında inşa edilen 500 bin konutun ardından, 2023 yılına dek hedeflenen 700 bin konutun yaklaşık 500 bini tamamlanmış ve ihtiyaç sahiplerinin hizmetine sunulmuştur.”

“Sosyal Donatı Alanında; TOKİ 2018 yılı itibariyle, 1055 okul, 19 üniversite, 99 spor salonu, 42 kütüphane, 189 yurt ve pansiyon, 198 kamu hizmet binası, 266 hastane, 96 sağlık ocağı, 928 ticaret merkezi ve 704 caminin yanı sıra sevgi evleri, eczane, engelsiz yaşam merkezleri, karakol, kültür merkezleri, halk eğitim merkezleri, askeri hizmet binaları ve uygulama oteli gibi birçok sosyal donatının olduğu 14351 yapıyı da bireylerin hizmetine sunmuştur” (Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, 2018).

Tüm bu verilerden de anlaşılacağı üzere, 2000’li yıllarda devletin sosyal konut inşa ve teşvik politikalarında köklü değişiklikler olmuş, devlet sosyal konut üretiminde etkin ve piyasada asli belirleyici konumuna gelmiştir. Sosyal konutların yanı sıra, inşa ettiği modern sosyal donatılar da vatandaşların hizmetine sunulmuştur.

4. SONUÇ

Kentsel alanlar ve bu alanlar içerisinde yer alan konutlar, toplumsal hayatın ve iş ilişkilerinin sürdürüldüğü güvenli ve korunaklı mekanlar olarak düşünülmemeli, kişilerin, bedensel sağlık ve vücut bütünlüklerini korudukları, yaşam ve özgürlük haklarını kullandıkları mekanlar olarak kabul edilmelidir. Bu bakımdan sadece ulusal ve uluslararası metinler ile zorunlu şartların güvence altına alınması yeterli değildir, süreç evrensel olarak insan hakları olarak düşünülmeli ve yorumlanmalıdır. Kentte yaşayan her bireyin, kentsel imkanlardan eşit şekilde faydalanma hakkının yanı sıra yaşadığı kente ait karar ve süreçlere katılma hakkı vardır. Konut hakkı, kentsel haklar kapsamında düşünülüp güvence altına alınmış olsa da dönemsel farklılıklar dikkate alınarak, detaylı düzenlemeler ile ulusal ve uluslararası güvencelere kavuşturulmalıdır, zira günümüzde nüfus hareketleri sadece kırdan kente değil, ülkeden ülkeye sınır ötesi olarak da yaşanabilmektedir.

Türkiye kentsel haklar konusunda doğrudan yasal düzenlemeler yapmak yerine, farklı yasalar içerisinde yer verme yolunu tercih etmiştir. Kentsel haklar konusunda somutlaşmış yasaların çıkarılması gereklidir çünkü kentte sunulan hizmetlerin çeşitliliği her geçen gün artmakta, kent sakinlerinin yaşam alanlarıyla ilgili beklenti ve talepleri farklılaşmaktadır. Ekonomik bakımdan güçsüz ve zayıf olan kesimlerin, devlet tarafından korunması, insan onuruna yakışır bir yaşam sürdürebilme imkanının sağlanması sosyal devlet olmanın zorunluluğudur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, konut sorunu ve barınma hakkı konusunda, sosyal devlet olmanın gerekliliğini, her dönem imkanları ölçüsünde yerine getirmeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

- Akalın M. (2016). Sosyal konutların türkiye'nin konut politikaları içerisindeki yeri ve toki'nin sosyal konut uygulamaları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 26(1), 107-124.
- Akkoyunlu, E.K. (1997). Kentli hakları. *Amme İdaresi Dergisi*, 30(3), 125-141.
- Arslan, H. (2014). Kentsel dönüşüm süreçlerinin kentsel haklar temelinde değerlendirilmesi gerekliliği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 16 (Ö.S.I), 33-41.
- Baysal, C. U. (2011). Kent hakkı yeniden hayat bulurken. *Eğitim Bilim Toplum*. 9(36), 31-55.
- Balkır, Z.G. (2010). *Konut Hakkı ve İhlalleri: Kentli Haklarının Doğuşu*. Denizli: II. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu Bildiri Kitabı.
- Başaran İ. (2008). *Kent ve Yerel Yönetim*, İstanbul: Okutan Yayınları.
- Bulut. N. (2009). *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık
- Dur, V. (2009). *Kent Hakkı Çerçevesinde Kentleşme*. Çalışma Ortamı Dergisi. Fişek Enstitüsü Yayınları. 104.
- Harvey, D. (2008). *The Right To The City*. (M. Kırmızı, Çev.). New Left Review. 53(23).
- Harvey, D. (2013). *Sosyal Adalet ve Şehir*. (M. Moralı, Çev.). 4. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2015). *Asi Şehirler*. (A.D. Temiz, Çev.). 4. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları.
- Geray, C. (1998). Kentsel yaşam kalitesi ve belediyeler. *Türk İdare Dergisi*. 70(421), 184-207.
- Geray, C. (2000). Kenttaşlık Hakları, İnsan Hakları Yıllığı, C.21.
- Gökbunar, R., Kovancılar B. (1998). Sosyal refah devleti ve değişim. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(3), 251-266.
- Kaboğlu, İ. Ö. (1995). Yerleşme özgürlüğü ve konut hakkı. *İnsan Hakları Yıllığı*. 17(18), 67-112.
- Kaboğlu, İ.Ö. (2002). *Özgürlükler Hukuku*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kalfa. A. (2009). Kentli Hakları Çerçevesinde Kentleşme Çalışma Ortamı Dergisi. Fişek Enstitüsü Yayınları. 104.
- Karasu, M.A. (2008). Kentli haklarının gelişimi ve hukuki boyutları. *TBB Dergisi*. 12(1), 37-52.

- Kaya, E., Şentürk, H., Daniş, O., Şimşek S. (2008). *Modern Kent Yönetimi-I*. İstanbul: Okutan Yayınları.
- Kaya, E. (2016). *Kentleşme ve Kentlileşme*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Keleş, R. (1994). Kent ve çevre haklarının korunması üzerine gözlemler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49(03), 275-281.
- Keleş, R. (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (2008). *Kentleşme Politikası*. 10. Baskı. Ankara: İmge Yayınevi.
- Koçak, H. (2011). Kent-kültür ilişkisi bağlamında türkiye’de değişen ve dönüşen kentler. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*. 6(2), 259-269.
- Lefebvre, H. (2015). *Şehir Hakkı*. (I. Ergüden. Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Ökmen, M. (1998). Bir insan hakkı olarak ‘kentsel haklar ve bazı mülahazalar. *Yeni Türkiye, İnsan Hakları Özel Sayısı*, 4(22), 61-88.
- Önder, F. (2007). *Kentli Hakları ve Yerel Siyaset*. Yerel Siyaset. İstanbul: Okutan Yayınları.
- Önver, Ş., M. (2016). *Konut ve Konut Politikası*, İstanbul: Ijopec Publication.
- Özbey M. ve Özel M. (2015). Kentsel haklar ve kolluğun işlevleri. *Aksaray Üniversitesi (AKÜ) İİBF Dergisi*. 17(1), 35-49.
- Özbudun, E. (2009). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Sallan Gül, S. (2004). *Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa. Yeni Liberalizm ve Muhazafakarlık Kışkacında Refah Devleti*. İstanbul: Etik Yayınları.
- Sezen, S. *Türkiye’de Planlama (1999)*. Yayın No.293. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Sur, M. (1995). *İş Hukukunun Uluslararası Kaynakları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Şahin, Y. (2017). *Kentleşme Politikası*. 6.Basım. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Talas, C. (1981-1982). Sosyal haklar ve türk anayasalarında sosyal hakların evrimi. *İnsan Hakları Yıllığı*. 3(4), 38-75.
- Tanör, B. (1978). *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*. İstanbul: May Yayınları.
- Tekeli, İ. (2001a). *İnsan Haklarının Yerleşmeye ve Mekana İlişkin Boyutları Üzerine, Modernite Aşılırken Kent Planlaması*. Ankara:İmge Kitabevi.
- Tekeli, İ. (2001b). *Kente Karşı İşlenen Suç mu, Yoksa Kentlinin Gasp Edilen Hakkı mı?. Modernite Aşılırken Kent Planlaması*. Ankara: İmge Kitabevi.

- Tekeli, İ. (2014). *Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toplu Konut İdaresi Başkanlığı. (t. y.). Sosyal Konutlar. 12.10.2020 tarihinde TOKİ: <https://www.toki.gov.tr/sosyal-konutlar> adresinden alındı
- Toplu Konut İdaresi Başkanlığı. (2018). TOKİ Konut Üretim Raporu. 12.12.2020 tarihinde TOKİ: <https://www.toki.gov.tr/AppResources/UserFiles/files/FaaliyetOzeti/ozet.pdf> adresinden alındı
- Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği. (1998). Kentleşme, Konut Sorunu, Barınma Hakkı ve Demokrasi. 12 12, 2020 tarihinde TMMOB: <http://www.tmmob.org.tr/etkinlik/tmmob-demokrasi-kurultayi-1998/kentlesme-konut-sorunu-barinma-hakki-v-e-demokrasi> adresinden alındı
- Yalçın, E., Selçuk, A. (2017). Konut hakkı ve konut sektörüne 2013-2016 dönemi konya özelinde bakış. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 0(38), 95-111.
- Yener, Z. Arapkirlioğlu, K. (1996). *Avrupa Kentsel Şartı*. Ankara: İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayını.
- Yılmaz, B. (2009). Çağdaş kent-çağdaş konut: kentsel dönüşüm ve dönüştürülen yaşam alanları. *Toplum ve Demokrasi*. 3(5), 152-160.